

Phoca vitulina (L., 1758)

Foka pospolita

ssaki, drapieżne (płetwonogie), fokowate

Opis gatunku

Foka pospolita jest jednym z najbardziej rozprzestrzenionych na świecie gatunków płetwonogich. Cztery podgatunki zasiedlają różne rejony północnej półkuli. Bałtyk zamieszkuje wschodnioatlantycki podgatunek *Phoca vitulina vitulina* i jest on najmniej liczny spośród trzech występujących w tym morzu gatunków fok.

Ciało: długość dorosłych osobników – 170–190 cm, w chwili narodzenia – 65–100 cm. Samice nieco mniejsze od samców, brak dymorfizmu płciowego.

Waga: dorosłe osobniki – 110–150 kg, w chwili narodzenia – 8–12 kg.

Charakterystyczne cechy anatomiczne fok: brak małżowin usznych, dwie pary płetw – przednie i tylne, krótki ogon, ciało pokryte gęstym futrem.

Ubarwienie ciała różne – od jasnego brązu do ciemnej szarości – z charakterystycznymi drobnymi ciemnymi plamkami na całym ciele. Typowy dla osobników z rodzaju *Phoca* „koci” pysk foki pospolitej wyposażony jest w wyjątkowo wydłużone jasne wąsy o paciorkowatej strukturze. Wokół oczu często występuje charakterystyczne, jasne zabarwienie w kształcie pierścieni.

W wodzie foki używają płetw tylnych, na lądzie poruszają się niezgrabnie jedynie za pomocą płetw przednich, tylnie biernie ciągnąc za sobą.

Jedna para gruczołów sutkowych wewnętrznych.

Uzębienie: górna szczeka zawiera 6 siekaczy, 2 zęby przedtrzonowe i 10 trzonowych, dolna – 4 siekacze, 2 zęby przedtrzonowe i 10 trzonowych.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Fokę pospolitą najłatwiej pomylić z foką obrączkowaną z uwagi na mylący u niektórych osobników wzór ubarwienia futra. Jej pysk jest równie krótki, jednak nozdrza układają się w kształt litery „V”.

Cechy biologiczne

Rozmnażanie

Dojrzałość płciową osiągają zwykle w wieku 4–5 lat. Sezon rozrodczy przypada na okres od kwietnia do czerwca, młode foki rodzą się na od maja do lipca. Mają ok. 70–90 cm długości i ważą 8–12 kg. Samice są bardzo opiekuńcze – szczenię pozostaje pod ich opieką do 6 tygodni, podczas których przechodzi naukę pływania i polowania.

Aktywność

Foki pospolite zasiedlają strefę przybrzeżną, prowadząc osiadły tryb życia. Żyją w dużych grupach, tworząc liczne stada na lądzie, w wodzie widywane są częściej pojedynczo. W miejscach stałego występowania preferują piaszczyste plaże i łagodne wybrzeża skaliste.

Całe życie spędzają w pobliżu miejsca urodzenia. W poszukiwaniu pokarmu oddalają się od niego najwyżej na kilkadziesiąt kilometrów.

Sposób odżywiania

Foki pospolite odżywiają się wszystkimi dostępnymi w danym rejonie i sezonie gatunkami ryb. W ich diecie dominu-

ją: płastugi, śledzie, ryby dorszowate i dobijakowate. Odżywiają się także skorupiakami i mięczakami. Dziennie spożywają 5–8,5 kg pokarmu.

Cechy ekologiczne

Z uwagi na małą liczebność, jako drapieżniki najwyższego rzędu odgrywają rolę w funkcjonowaniu ekosystemu tylko regionalnie. Czasami konkurują z fokami szarymi o bazę pokarmową.

Zamieszkują głównie piaszczyste, ale także kamieniste plaże, wolne od zakłóceń antropogenicznych i siedliska takie należy uznać także w polskiej strefie brzegowej za najistotniejsze dla występowania tego gatunku. Foki pospolite wchodzą w rzeki i przymorskie jeziora.

Siedliska z Załącznika I Dyrektywy Siedliskowej mogące wchodzić w zakres zainteresowania

Typy siedlisk, które potencjalnie mogą być ważne dla egzystencji tego gatunku, pokrywają się z wymogami fok szarych.

- 1110 – piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 – ujścia rzek (estuaria)
- 1150* – zalewy i jeziora przymorskie (laguny)
- 1160 – duże płytkie zatoki

Rozmieszczenie geograficzne

P. v. vitulina czyli wschodnioatlantycka foka pospolita zamieszkuje wybrzeża Europy od północnej Portugalii do Arktyki, Grenlandii i Islandii.

Jej zasięg na Bałtyku ograniczony jest do południowo-zachodniej jego części. Wyróżniamy dwie, sparowane przestrzenie bałtyckie populacje fok pospolitych. Jedną najbardziej typową dla Bałtyku jest zaledwie ok. 240 km odległa od polskich wybrzeży i zasiedla południową część

Występowanie foki pospolitej w Polsce

wspomnianej wyżej Cieśniny Kalmarskiej. Druga, to populacja zachodniobałtycka, która zasiedla tereny od zachodniej granicy morza aż po Cieśninę Kattegat, przekraczając swym zasięgiem nominalne granice Bałtyku.

Obecnie u wybrzeży Niemiec i Polski odnotowywane są pojedyncze osobniki. W latach 1946–75, wyłączając z bazy danych martwe foki wyrzucone na brzeg, zebrano 6 obserwacji o ich występowaniu, ograniczonych wyłącznie do zachodniej części polskiego wybrzeża. Badania prowadzone w latach 90. dostarczyły danych o obecności osobników tego gatunku także w części środkowej i wschodniej.

Status gatunku

Prawo międzynarodowe

Konwencja Berneńska	– Załącznik III
Konwencja Bońska	– Załącznik II
Konwencja Helsińska	– Zalecenie 9/1
Konwencja Waszyngtońska	– nie uwzględniono
Dyrektywa Siedliskowa	– Załącznik II i V

Prawo krajowe

- ochrona gatunkowa w Polsce – ochrona ścisła

Foki pospolite są w poszczególnych krajach bałtyckich chronione w różny sposób. Dania chroni je prawem łowieckim i wydawane są tam licencje na ich odstrzał w miejscach, gdzie wyrządzają szkody w rybołówstwie. Jednocześnie jest wyznaczony okres ochronny oraz rezerwy dedykowane temu gatunkowi. Dotyczy to głównie Cieśnin Duńskich, a zatem rejonu leżącego poza nominalnymi granicami Bałtyku.

W Szwecji na Bałtyku od 1987 r. obowiązuje ścisła ochrona tego gatunku. W części bałtyckiej Niemiec ma status gatunku wymarłego. W innych państwach, mimo że gatunek ten praktycznie nie występuje, jest chroniony. Także w Polsce chroni go prawo.

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Foki pospolite mogą pojawić się w każdym z morskich obszarów chronionych Polski. Spośród trzech obserwacji pozyskanych w latach 90. XX wieku w obszarach chronionych odnotowano je dwukrotnie. W lipcu 1990 r. w rezerwacie Ptasi Raj u ujścia Wisły widziano samicę z młodym. Po raz kolejny gatunek ten był widziany w 1995 r. na obszarze Wolińskiego Parku Narodowego.

Rozwój i stan populacji, potencjalne zagrożenia

Rozwój i stan populacji

Według danych archeologicznych i statystyk połowowych, zasięg występowania foki pospolitej na Bałtyku sięgał na północ aż do Gotlandii i Estonii. Obecnie gatunek ten

zniknął z wybrzeży pd. Gotlandii, gdzie jeszcze w latach 80. ubiegłego wieku obserwowano rozradzającą się kolonię tego gatunku.

Na południowych wybrzeżach Bałtyku w XIX wieku foka pospolita występowała dość często w rejonie Schlezwicka-Holsztynu i Zatoki Gdańskiej. W latach 1912–1919, kiedy prowadzono tu jeszcze premiowane polowania, foka pospolita stanowiła ponad 10% zgłoszonych, zidentyfikowanych co do gatunku osobników.

Liczebność bałtyckiej populacji foki pospolitej na początku XX. wieku została oszacowana wg statystyk połowowych na ok. 5000 osobników. Intensywne polowania prowadzone na początku wieku doprowadziły do spadku jej liczebności do 1000 osobników, która utrzymywała się do lat 30. Największe ilości fok zabijano w rejonach Kalmarsund, Oresund i u wschodnio-południowych wybrzeży Zelandii. Dalszy spadek ilości fok pospolitych w Bałtyku do kilkuset sztuk był obserwowany do lat 70. Dziś szacuje się, że w rejonie Cieśniny Kalmarskiej żyje około 380 osobników, a populacja ta nie została dotknięta epizootią w 1988 ani w 2002 r. Obliczony dla lat 1977–2002 wzrost populacji oceniany jest na 9% rocznie.

Ocenia się, iż w wyniku epizootii spowodowanej wirusem nosaczyny foczej (PDV), jaka panowała wśród fok pospolitych w 1988 r., populacja z rejonu zachodniego Bałtyku i Kattegattu utraciła 56% swego stanu. Do 2002 r. odbudowała go z 5 do 10 tysięcy osobników, tracąc powtórnie w wyniku podobnej epizootii w 2002 r. połowę zasobów.

Jak pokazało liczenie fok żyjących na skraju zachodnich obszarów Bałtyku, w 1990 r. ich subpopulacja liczyła 224 osobniki. Przyrastając ok. 4,8% rocznie, osiągnęła w 1998 r. stan 315 osobników. Połowa z nich zginęła w wyniku epizootii w 2002 r.

Współcześnie foki pospolite u polskich wybrzeży Bałtyku pojawiają się okazjonalnie, choć wcześniej zasiedlały te tereny. Znaczące ubytki w stanie liczebnym populacji fok pospolitych w Bałtyku oraz niekorzystne czynniki antropogeniczne nie sprzyjają wtórnemu zasiedlaniu polskich wybrzeży.

Potencjalne zagrożenia

Zagrożenia dla fok pospolitych są podobne do tych, jakie odgrywają rolę w życiu innych fok bałtyckich. Do głównych należą: śmiertelne uwięzienie w sieciach rybackich, niepokojenie w miejscach odpoczynku oraz zanieczyszczenie pokarmu. To ostatnie prowadzi do zmian patologicznych w organizmach fok, wynikających z osłabienia układu odpornościowego. Powoduje to m.in. podwyższoną podatność tego gatunku na infekcje wirusowe, w tym niezwykle niebezpiecznego wirusa nosaczyny foczej (PDV).

Propozycje działań ochronnych

Propozycje względem siedliska gatunku

Zalecenia względem warunków, jakie powinny spełniać potencjalne siedliska fok pospolitych, nawet jeśli są to miejsca zajmowane tylko okazjonalnie, powinny być łącznie

z wymogami, jakie stawia się siedliskom fok szarych. Gatunki te potrafią współbytować w miejscach żerowania i na brzegowych legowiskach.

Propozycje względem gatunku

Stan światowych zasobów foki pospolitej jako gatunku nie wykazuje znamion zagrożenia. Cechuje to jednak niektóre populacje lokalne, w tym obie bałtyckie. Dlatego też wschodnioatlantycki podgatunek żyjący w Bałtyku pozostaje chroniony.

Propozycje względem populacji

Z uwagi na powtarzające się epizootie, a w konsekwencji tego masową śmiertelność fok z populacji pd.-zach. Bałtyku, foki pospolite, a szczególnie ich zasoby z rejonu Cieśniny Kalmarskiej, będą musiały podlegać ścisłemu monitoringowi i ochronie. Ponieważ jest to najbliższa polskiemu brzegom populacja, należy się liczyć z faktem, iż osobniki z tego stada mogą wizytować nasze wybrzeże. Każde ich pojawienie powinno skutkować szczególnymi, adekwatnymi do sytuacji przedsięwzięciami ochronnymi.

Jest konieczna stała diagnostyka stanu zdrowotnego populacji. W przypadku podejrzenia infekcji PDV u fok występujących u polskich wybrzeży konieczne będzie stworzenie sprawnego systemu zbioru martwych ciał oraz wykonywania autopsji i analiz pośmiertnych.

Bardzo specyficzny przykład małej, separowanej populacji bałtyckich fok pospolitych dobrze nadaje się do zilustrowania szeregu problemów natury biologicznej i ekologicznej. Rozpowszechnianie informacji na ich temat może w sposób pożądany poszerzyć ogólną wiedzę społeczeństwa o statusie i zagrożeniach dla życia fok pod wpływem czynników antropogenicznych.

Doświadczenia i kierunki badań

Foki pospolite w Polsce powinny podlegać takim samym procedurom badawczym i ochronnym, jakie są i będą stosowane dla fok szarych. Jest to najrzadszy gatunek foki u naszych wybrzeży, co bezpośrednio wynika z małej obecnie liczebności w Bałtyku. Jego występowanie powinno być monitorowane szczególnie starannie, także z uwagi na możliwość rozprzestrzeniania wirusa PDV.

Znajomość wizerunku foki pospolitej powinna być lepiej upowszechniona wśród społeczeństwa, a w szczególności wśród rybaków i służb ochrony wybrzeża. Użytkownicy morza oraz lokalne społeczności powinni być informowani i uczulani na kwestie ochrony tego gatunku. W sytuacjach koniecznych należy wspierać bałtycką populację poprzez rehabilitację osobników kontuzjowanych oraz niesienie pomocy młodym osobnikom, gdy z jakichś powodów znajdują się w sytuacji krytycznej (np. utrata matki).

Należy zaznaczyć, że wśród specjalistów przeważa pogląd, iż nie powinno się leczyć osobników zarażonych wirusem PDV z uwagi na konieczność stworzenia naturalnej bariery dla rozprzestrzeniania się wirusa i wytworzenia w populacji stosownych mechanizmów odpornościowych.

Bibliografia

- BARTEL R., GOC M., GROMADZKI M., WIELOCH M. 1995. Ochrona fauny (zwierzęta kręgowce). W: Ochrona przyrody w regionie gdańskim, praca zbior. pod red. M. Przewoźniaka, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań: 91.
- BONNER W. N. 1979. Harbour (Common) Seal. in: Mammals in the Seas, volume II: pinniped species summaries and report on sirenians. FAO Fisheries Series No. 5, Vol II: 58–62
- HÄRKÖNEN T., HARDING K. C. 2003. Historical and present status of the harbour seals in the Baltic proper. Working paper presented to this meeting of WGMME.
- HELCOM 1988. HELCOM EC Rec. 9/1, Internet: http://www.helcom.fi/recommendations/rec9_1.html
- HEIDE-JØRGENSEN, M. P., AND HÄRKÖNEN T. 1988. Rebuilding seal stocks in the Kattegat-Skagerrak. Marine Mammal Science, 4: 231–246.
- HEIDE-JØRGENSEN M. P., HÄRKÖNEN T. J., ABERG P. 1992. Long-term effects of epizootic in harbour seals in the Kattegat/Skagerrak and adjacent areas. Ambio 21: 511–516.
- HELANDER B., BIGNERT A. 1992. Harbour Seal (*Phoca vitulina*) on the Swedish Baltic Coast: Population Trends and Reproduction. AMBIO 21: 504–510.
- ICES 2000. Joint Report of the Working Group on Marine Mammal Habitats and the Working Group on Marine Mammal Population Dynamics and Trophic Interaction. Helsinki, Finland 28.02–03,03 2000: 32 s.
- ICES 2003. Report of the Working Group on Marine Mammal Ecology, ICES. Hel, Poland, 25–29 March 2003: 1–81.
- INGELOG T., ANDERSSON R., TJERNBERG M. 1991. Red Data Book of the Baltic Region, Part 1., Uppsala: 95 s.
- JEFERSSON T. A., LEATHERWOOD S., WEBBER M. 1993. FAO species identification guide. Marine mammals of the world. Rome, FAO: 320 s.
- REIJNDERS P. J. H. 1992. *Phoca vitulina*, Linnaeus 1758 – Seehund. In: Niethammer J., Krapp F. (ed.) Handbuch der Säugetiere Europas. Bd. 6: Meeressäuger, Teil II: Robben-Pinnipedia. Aula Verlag, Wiesbaden: 120–137.
- REIJNDERS P. J. H., VERRIOPOULOS G., BRASSEUR S. M. J. M. (ed.) 1997. Status of Pinnipeds relevant to the European Union. DLO Institute for Forestry and Nature Research (IBN-DLO). Wageningen: 76–97.
- WOŁK K. 1983. Foki. W: Pucek Z. Raczyński (red.) Atlas rozmieszczenia ssaków Polski. PWN, Warszawa: 161–165.

Iwona Kuklik, Krzysztof E. Skóra